

τελεῖ καὶ προσαρμογὴν ἐξωτερικῶν σχέσεων πρὸς ἐσωτερικάς. Παρέβλεψε δηλαδὴ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐξ ἀρχῆς ἐτονίσαμεν : ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ καὶ ὑποκείμενον βουλήσεως. Ἀντιθέτως λοιπὸν πρὸς τὸν *Kant*, ὅστις αὐτὴν ταύτην τὴν γνῶσιν ἐθεώρησεν ἐξηρητημένην ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, διδάξας, ὅτι τὰ ἀντικείμενα τῆς σκέψεως ἡμῶν ἀποτελοῦν ἀπλῶς προϊόντα αὐτῆς ταύτης τῆς σκέψεως, ὁ *Spencer* δὲν ἀνεγνώρισεν ὡς ὑφιστάμενον εἰ μὴ τὸν κόσμον τῆς φύσεως. Κατὰ τοῦτο ἀπλῶς συμφωνεῖ ὁ *Spencer* πρὸς τὸν *Kant* : ὅτι θεωρεῖ, ὡς ἀκριβῶς καὶ ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος, τὰ πάντα ὡς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀπολύτου. Ἐν ᾧ ὁμοῦς ὁ *Kant*, ὁρμώμενος ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὑποκειμένου βουλήσεως, καταλήγει εἰς τὸ περίφημον συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἀπόλυτον, ἂν καὶ δὲν εἶναι ὄνυατὸν νὰ γνωρισθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κατηγοριῶν τοῦ καθαρῦ λόγου, εἶναι ἐν τούτοις ἀφ' ἑαυτοῦ δεδομένον ἐν ἡμῖν, τῶν λεγομένων «ιδεῶν» ἀποτελουσῶν ἀκριβῶς παραστάσεις τοῦ ἀπροσδιορίστου καὶ ἀπολύτου, ὁ *Spencer*, ἀγνοῶν τὸν ἄνθρωπον ὡς ὑποκείμενον βουλήσεως, ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς, ὅπως ὑποβάλωμεν εἰς αὐτὸν τὸ ἐρώτημα : συμβιβάζεται ἡ ἀρχή, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀποτελεῖ ὑποκείμενον βουλήσεως καὶ γνῶσεως, πρὸς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀπολύτου ; Ποῦ ὀφείλεται ἡ ὑπαρξίς αὐτοῦ ; Πῶς πιστεύομεν εἰς αὐτό ; Εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα δὲν ἀπήντησεν ὁ *Spencer*. Ἡ μεγάλη μεταφυσικὴ ὑπόθεσις, ἐξ ἧς ὠρμήθη οὗτος, ὑπόθεσις, ἣτις προὑποθέτει ἀκριβῶς τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὑποκειμένου, ἀντιφάσκει κατὰ βάθος πρὸς τὸν μονισμόν του. Ἡ «λογική» του, ὡς φυσικὴ ἐπιστήμη, ἀπαρνεῖται τὴν πηγὴν, ἐξ ἧς ἠρύσθη ἀκριβῶς ὁ *Spencer* τὸ δικαίωμα, ὅπως ἀντιμετωπίσῃ τὸ πρόβλημα τοῦ σύμπαντος.

52. — Διάκρισις λοιπὸν, κατὰ τὸν *Spencer*, οὐσιαστικὴ μεταξὺ ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου δὲν ὑφίσταται. Τὸ ὑποκείμενον ἀποτελεῖ ἀντανάκλασιν τοῦ ἀντικειμένου καὶ διέπεται ὑπὸ τῶν διεπόντων αὐτό, δηλαδὴ τὴν φύσιν, νόμων. Πάντα τὰ φαινόμενα διέπονται λοιπὸν ὑπὸ νόμων φυσικῶν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο συμφωνεῖ ὁ *Spencer* πρὸς τὸν *Comte*. Εἶναι ὁμοῦς ἡ συμφωνία αὕτη πλήρης ; Ὁχι ! Ἀντιθέτως πρὸς τὸν *Comte*, ὅστις, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἐθεώρησε τὴν ἀνα-

γωγὴν τῶν φυσικῶν νόμων εἰς ἓνα θεμελιώδη νόμον ὡς ἀδύνατον, ὁ *Spencer* διδάσκει, ὅτι πάντα τὰ φαινόμενα, δηλαδή πᾶσαι αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ ἀπολύτου ἀνάγονται εἰς ἓνα θεμελιώδη νόμον, εἰς τὸν νόμον τῆς «διατηρήσεως τῆς δυνάμεως»¹. Ὁ νόμος οὗτος ἰσχύει ἐν σχέσει πρὸς πάντα τὰ φαινόμενα, ἀκόμη καὶ πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ πνευματικά καὶ κοινωνικά². Πῶς ὁμως ἐπιτυγχάνεται ἡ διαρκῆς διατήρησις τῆς τὰ πάντα κινούσης δυνάμεως; Πῶς διατηρεῖται αὕτη ἀνεξάντλητος; Ἡ διατήρησις τῆς δυνάμεως ὀφείλεται εἰς τὴν ιδιότη-
 πον ἐξέλιξιν, ἣν ὑφίσταται αὕτη. Καὶ ποῖος εἶναι ὁ τὰ πάντα διέπων καὶ τὴν διατήρησιν τῆς δυνάμεως ἐξασφαλίζων νόμος τῆς ἐξελίξεως;

Ἡ ἐπὶ πάντων τῶν φαινομένων, ἀπὸ τῶν ἀνοργάνων μέχρι τῶν «ὑπεροργανικῶν»³ (δηλαδή κοινωνικῶν) πιστοποιουμένη ἐξέλιξις συνίσταται, κατὰ τὸν *Spencer*, εἰς τὴν σύμπτωσιν δύο διαδικασιῶν: τῆς ὀλοκληρωτικῆς καὶ τῆς διαφορικῆς διαδικασίας. Διὰ τῆς ὀλοκληρώσεως τῆς ὕλης καὶ τοῦ ταυτοχρόνως σημειουμένου καὶ πρὸς αὐτὴν συνδεομένου διασκορπισμοῦ τῆς κινήσεως μεταβιβάζεται ἡ ὕλη ἀπὸ κατασιόσεως ἀκαθορίστου καὶ ἀσυναρτήτου ὁμοιογενείας εἰς κατάστασιν ὀρισμένης καὶ συνηρημένης ἑτερογενείας⁴. Ἡ καθαρῶς μηχανικὴ αὕτη μεταδίδασις τῆς ὕλης ἀπὸ τῆς ἀσυναρτήτου ὁμοιογενείας εἰς τὴν συνηρημένην ἑτερογένειαν, ἡ ταυτοχρόνως δηλαδή σημειουμένη ὀλοκλήρωσις καὶ διαφοροποιήσις συνιστᾷ, κατὰ τὸν *Spencer*, τὴν ἐξέλιξιν⁵. Τὸ ἀπλοῦν, κινούμενον ὑπὸ διαφόρων αἰτίων, διαφοροποιεῖται καὶ ἀτομικοποιεῖται, ἐν ᾧ συγχρόνως τὰ οὕτω πως διαφορο-

¹ Πρὸβλ. κυρίως *Spencer*, *First Principles*, § 62.

² *Spencer*, *op. cit.*, §§ 71 κ. ἐ.

³ Περὶ τοῦ ὄρου «ὑπεροργανικός» πρὸβλ. κυρίως *Spencer*, *Principles of Sociology*, § 1 κ. ἐ.

⁴ Πρὸβλ. κυρίως *H. Spencer*, *First Principles*, §§ 127, 138 καὶ 145.

⁵ Ὁ *Leopold v. Wiese*, πρὸβλ. κυρίως περὶ τῶν «χωριστικῶν καὶ ἐνωτικῶν κοινωνικῶν διαδικασιῶν», δηλαδή περὶ τῶν διαδικασιῶν, αἰτίαις προϋποθέτουσιν τὴν ὑπαρξίν μορφολογικῶν σχηματισμῶν, προδίδει εἰς ἐπιτυχῆ ἐκτίμησιν, συγχρόνως ὁμως καὶ ἐπιτυχῆ περιορισμὸν τοῦ ἀνωτέρου μνημονευομένου θεμελιώδους σχήματος τοῦ *Spencer*. Πρὸβλ. *L. v. Wiese*, *Allgemeine Soziologie, Teil I: Beziehungslehre*, München und Leipzig 1924, σ. 214 κ. ἐ.

ποιούμενα μεμονωμένα φαινόμενα ολοκληροῦνται καὶ ἐνοῦνται εἰς ἀνωτέρας διαρκῶς μονάδας. Ἐὰν δὲν ἀπετέλει ἡ ἐξέλιξις συγχρόνως σύνθεσιν καὶ διάλυσιν, θὰ κατέληγεν ἡ ὕλη, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ ἡ δι' αὐτῆς ἐκδηλουμένη δύναμις εἰς ἀκίνησιαν. Ἡ ὕλη, συντιθεμένη ἀπλῶς, θὰ προεκάλει ἰσορροπίαν μεταξὺ τῆς διεπούσης αὐτὴν κινήσεως καὶ τῶν ἀντιτιθεμένων πρὸς αὐτὴν δυνάμεων, ἰσορροπίαν, ἡ ὅποια θὰ ἐσθμαινεν ἄρσιν πάσης κινήσεως.

Αὕτη εἶναι, κατὰ τὸν *Spencer*, ἡ ἔννοια τῆς ἐξελίξεως, τὸ θεμελιῶδες δηλαδὴ σχῆμα, ἐφ' οὗ ἐβάσισεν οὗτος ὀλοκλήρον τὴν «συνθετικὴν» φιλοσοφίαν του. Βασισθεὶς ὁ *Spencer* κυρίως ἐπὶ νύξεως δοθείτης ὑπὸ τοῦ φυσιοδίφου *v. Baer*, (νύξεως σχετικῆς πρὸς τὴν διεπούσαν τὴν φύσιν διαδικασίαν τῆς διαφοροποιήσεως), διετύπωσε τὴν ἔννοιαν τῆς ἐξελίξεως πρὸ τοῦ *Δαρβίνου*¹. Συμπληρώσας μάλιστα οὗτος τὴν περὶ «προσαρμογῆς» θεωρίαν τοῦ *Lamarck* διὰ τῆς περὶ «φυσικῆς ἐπιλογῆς» θεωρίας, ἦν πρὸ τοῦ *Δαρβίνου* ὡς ἀπειθαρχίαν τῆς φύσεως» διετύπωσεν², ἐστράφη πρῶτος συστηματικῶς κατὰ τῆς ἀπόψεως περὶ τοῦ ἀμεταβλήτου τῶν εἰδῶν, ἀπόψεως, εἰς ἣν αὐτὸς οὗτος ὁ *Comte* ἐπίστευεν. Εἰδικῶς ἔσον ἀφορᾷ τὴν σχέσιν μεταξὺ *Spencer* καὶ *Δαρβίνου* ὑπεστηρίχθη³, ὅτι, ἐν ᾧ τοῦ *Δαρβίνου* ἡ θεωρία προσδίδει εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐξελίξεως χαρακτῆρα τελεολογικόν, ἡ θεωρία τοῦ *Spencer* ἐμφανίζει τὴν ἐξέλιξιν ὡς αὐστηρῶς μηχανικὴν διαδικασίαν, δηλαδὴ ὡς διαδικασίαν ἀπηλλαγμένην παντὸς τελεολογικοῦ στοιχείου. Καθ' ἡμᾶς, οἱ ὑποστηρίζοντες τοῦτο παραβλέπουν τὸ γεγονός, ὅτι ἡ θεωρία τοῦ *Spencer*, παρὰ τὸν μηχανικὸν χαρακτῆρα, ὃν προσδίδει εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐξελίξεως, χαρακτῆρα ἄλ-

¹ Ἡ διετύπωσις τοῦ σχήματος τῆς ἐξελίξεως, εἰς ἣν προσέβη ὁ *Spencer*, εἶναι σχετικὴ καὶ πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν διετύπωσεν ὁ *Hegel* τὸν σχηματισμὸν τοῦ «Ἐγῶ». Κατὰ τὸν *Hegel*, «Ἐγῶ εἶναι ἡ μετάδοσις ἀπὸ ἀδιακρίτου καὶ ἀκαθορίστου καταστάσεως εἰς διάκρισιν, καθορισμὸν καὶ θέσιν ὀρισμένου τινὸς πράγματος ὡς περιεχομένου καὶ ἀντικειμένου». Πρὸλ. *Hegel*, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, *Sämtliche Werke*, Bd. VI, Leipzig 1911, σ. 29, (§ 6).

² Πρὸλ. σχετικῶς *Paul Barth*, *op. cit.*, σ. 341.

³ Πρὸλ. π. χ. *L. v. Wiese*, *Zur Grundlegung der Gesellschaftslehre*, Jena 1906, σ. 44.

λως τε, τοῦ ὁποίου δὲν στερεῖται καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἐξελιξέως τοῦ *Δαρβίνου*, δὲν ἀποκρούει ἐν σούτοις πλήρως τὸν ταυτισμὸν τῆς ἐξελιξέως πρὸς τὴν τελειοποίησιν καὶ πρόοδον. Ἐν συγκρίσει βεβαίως πρὸς τὰς μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ *Spencer* ἀναπτυχθείσας περὶ προόδου θεωρίας, ἐν συγκρίσει οὐχὶ ἀπλῶς πρὸς θεωρίας ἀναφερομένας ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς αἱ θεωρίαι τῶν *Αὔγουστινού*, *Bossuet* ἢ καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ *Hegel*, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς θεωρίας τῶν *Herder*, *Kant* καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ *Comte*, ἡ ὑπὸ τοῦ *Spencer* διατυπωθεῖσα ἔννοια τῆς ἐξελιξέως ἐμφανίζει τὸν μέγιστον βαθμὸν ἀντικειμενικότητος. Ἀπηλλαγμένη ὅμως παντὸς τελεολογικοῦ στοιχείου δὲν εἶναι καὶ ἡ θεωρία τοῦ *Spencer*. Τοῦτο ἀπέδειξε γενικῶς ἐν σχέσει πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς βιολογικῆς ἐξελιξέως ὁ *Heinrich Rickert*¹. Ἐν σχέσει πρὸς τὸν *Spencer* εἰδικῶς τονίζει τοῦτο ὀρθῶς καὶ ὁ *Hans Kelsen*². Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς τοιαύτης ἀπόψεως ἀρκεῖ νὰ ἐπικαλεσθῇ τις τὴν φρασεολογίαν αὐτοῦ τούτου τοῦ *Spencer*, ὁ ὁποῖος ἐπανειλημμένως ὑπαινίσσεται τὸν προοδευτικὸν χαρακτήρα τῆς ἐξελιξέως, λέγων π. χ., ὅτι τὰ φαινόμενα τῆς «ὑπεροργανικῆς» ζωῆς ἀνήκουν — ὡς δηλοῖ ἄλλως τε τοῦτο καὶ ὁ χαρακτηριστικῶν αὐτὰ ἕρος — εἰς τὰξιν «ἀνωτέραν» ἐκείνης, εἰς ἣν ἀνήκουν τὰ φαινόμενα τῆς ὀργανικῆς ζωῆς³.

Ἐξ.— Ἄπαντα λοιπὸν τὰ φαινόμενα διέπονται, κατὰ τὸν *Spencer*, ὑπὸ τοῦ νόμου τῆς ἐξελιξέως. Ὁρμώμενος ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος ἐξ αὐστηρῶς μονιστικῆς περὶ τοῦ κόσμου ἰδέας δὲν ἀναγνωρίζει ἄλλην τάξιν φαινομένων εἰ μὴ τὴν ὑπὸ τοῦ νόμου τούτου διεπομένην τάξιν τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἐκείνων δηλαδή, δι' ὧν ἐκδηλοῦνται ἡ ὕλη. Ἐὰν κατ' αὐτὸν τοῦτον τὸν *Wilhelm Windelband* ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ *Spencer* ὡς ὕλιστου εἶναι ἀδίκαιολόγητος⁴, τοῦτο ὑφείλεται

¹ *Heinrich Rickert*, Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung, Tübingen 1921, σ. 485 κ. ε.

² *Hans Kelsen*, Der soziologische und der juristische Staatsbegriff (Kritische Untersuchung des Verhältnisses von Staat und Recht), Tübingen 1922, σ. 47.

³ Πρὸς π. χ. *H. Spencer*, Principles of Sociology, § 2.

⁴ *Wilhelm Windelband*, op. cit., σ. 556.

εις τὸ ὅτι ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος, ὑπὸ τὴν ἔμμεσον ἐπίδρασιν εὕρισκό-
 μενος τοῦ Γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ, παρεδέχθη κατ' ἀρχὴν τὴν ὑπαρ-
 ξιν τοῦ ἀπολύτου, ὑπαρξιν, ἣν ὁ ἀπὸ τοῦ *Feuerbach* ἰδίως ὀρμηθεὶς
 ἀκραιφνῆς ὕλισμος ἀπολύτως ἀπέκρουσεν. Ἐξαιρέσει ὅμως αὐτῆς τῆς
 κατ' ἀρχὴν γενομένης ὑπὸ τοῦ *Spencer* ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπαρξιν
 τοῦ ἀπολύτου συγκαταβάσεως, τὸ σύστημα αὐτοῦ ἐμφανίζεται κατὰ
 τὰ ἅλλα ὡς καθαρῶς ὕλιστικόν. Περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἱστορίας
 του πράγματεύεται ὁ *Spencer* ἀκριβῶς ὅπως καὶ περὶ τῆς ἀνοργάνου
 φύσεως. Τὰ πάντα ἐμφανίζονται ὡς προϊόντα τῆς αὐτῆς ἐξελίξεως
 καὶ δὴ ὡς προϊόντα, τὰ ὁποῖα, ἂν καὶ ἀνώτερα διαρκῶς τῶν προηγου-
 μένων, δὲν συνεπάγονται τὴν ἐμφάνισιν νέων δημιουργικῶν παραγόν-
 των ἐξελίξεως. Οὕτω λοιπὸν καὶ τὸ σύστημα τοῦ *Spencer* ἐμφανίζει
 τὸ ἐλάττωμα, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει πάντα τὰ συστήματα, τὰ κι-
 νούμενα ὑπὸ τῆς προσπαθείας, ὅπως ἀποδείξουν, ὅτι μία εἶναι ἡ γραμ-
 μὴ τῆς γενέσεως ἀπάντων τῶν φαινομένων. Τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος συ-
 στήματα ἀφήνουν ἀκριβῶς ἀναπόδεικτον ὅ,τι κυρίως θὰ ἔπρεπε νὰ
 ἀποδείξουν. Τὰ θεμελιώδη προβλήματα, ἄνευ τῆς λύσεως τῶν ὁποίων
 ὀλόκληρος ἡ περὶ μηχανικῆς ἐξελίξεως τῶν ὄντων θεωρία ἐμφανίζεται
 ὡς λέξις κενή, εἶναι τὰ ἐξῆς: α) πῶς παράγεται τὸ ὄργανικὸν ἐκ τοῦ
 ἀνοργάνου, καὶ β) πῶς ἐξελλίσσεται τὸ φυσικῶς ὄργανικὸν εἰς ψυχικῶς
 ὄργανικόν. Καὶ ὅσον ἀφορᾷ μὲν τὸ δεύτερον ἐκ τῶν ἀνωτέρω προ-
 βλημάτων, τοῦτο προσεπάθησεν ὁ *Spencer* ἐν τῇ ψυχολογίᾳ αὐτοῦ
 νὰ λύσῃ, καταφυγὼν εἰς τὴν ἀθάλακτον θεωρίαν του περὶ τοῦ νευ-
 ρικοῦ συστήματος ὡς φορέως τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ὅσον ἀφορᾷ
 ὅμως τὸ πρῶτον πρόβλημα, τοῦτο δὲν ἐτόλμησεν οὗτος κἂν νὰ ἀντι-
 μετωπίσῃ. Ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀνοργάνου φύσεως εἰς ὄργανικὴν παραμένει
 μυστήριον καὶ τὸ μυστήριον τοῦτο καλύπτει πάντα τὰ ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς
 εὐθυγράμμου ἐξελίξεως ὁρμώμενα συστήματα.

54. — Ἡ συνθετικὴ φιλοσοφία τοῦ *Spencer* ἀποτελεῖ τὴν ἐφαρ-
 μογὴν τοῦ νόμου τῆς ἐξελίξεως ἐπὶ πάντων τῶν φαινομένων. Ὁ
Spencer διακρίνει τὰ φαινόμενα εἰς ἀνόργανα, ὄργανικὰ καὶ «ὑπερορ-
 γανικὰ». Περὶ τὴν ἀνόργανον ἐξέλιξιν δὲν ἐθεώρησεν οὗτος σκόπιμον,

ὅπως ἀσχοληθῆ¹. Ἡ «ἀστρογονία» καὶ ἡ «γεωγονία» δυσκόλως θὰ ἐξηγοῦντο διὰ τοῦ νόμου τῆς ταυτοχρόνου διαφοροποιήσεως καὶ ὁλοκληρώσεως. Ἡ ὀργανικὴ ἐξέλιξις ἀπησχόλησε τὸν *Spencer* εἰδικῶς εἰς τὸ δεῦτερον καὶ τρίτον τμῆμα τοῦ θεμελιώδους ἔργου του : εἰς τὰ «*Principles of Biology*» καὶ «*Principles of Psychology*». Περὶ τῆς ψυχολογίας του εἴπομεν ἤδη, ὅτι αὕτη, ὡς καὶ ἡ πρὸς αὐτὴν συνυφασμένη λογικὴ τοῦ *Spencer*, ἐμφανίζονται ὡς φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, ὡς ἐπιστῆμαι ἀγνοοῦσαι τὸν ἄνθρωπον ὡς ὑποκείμενον βουλήσεως. Περὶ τῆς βιολογίας ἀπαραίτητον θεωροῦμεν, ὅπως πραγματευθῶμεν εἰδικώτερον πως. Αὕτη εὐρίσκεται ἐν ἀμέσῳ σχέσει πρὸς τὴν κοινωνιολογίαν του.

Πραγματευόμενοι περὶ τοῦ *Comte*, παρατηρήσαμεν ἤδη, ὅτι ὁ ἰδρυτὴς τοῦ θετικισμοῦ ἐθεώρησεν ὡσαύτως τὴν κοινωνιολογίαν ὡς ἐξηρητημένην ἐκ τῆς βιολογίας καὶ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ὡς ἀποτελοῦντὰ προέκτασιν τῶν βιολογικῶν φαινομένων. Ὑπὸ ποίαν ὁμως ἔποψιν ἐδίδαξε τοῦτο ὁ *Comte*; Ἐθεώρει ἤρά γε οὗτος τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ὡς ἐξηρητημένα «γενετικῶς» ἐκ τῶν βιολογικῶν, ὅηλαδὴ ὡς παραγόμενα ἐξ αὐτῶν; Ὁχι! Ὁ Γάλλος φιλόσοφος ἐδίδαξε τὴν ἐξάρτησιν ταύτην ὑπὸ ἔποψιν μόνον «ἐννοιολογικὴν». Ἡ ἐννοια τῆς ἐξελίξεως ἦτο ἄγνωστος εἰς αὐτόν. Τὴν ἐξάρτησιν τῶν φαινομένων καὶ τῶν πρὸς αὐτὰ ἀνταποκρινομένων ἐπιστημῶν ἀπ' ἀλλήλων ἐβάσισεν ὁ *Comte* ἐφ' ὠρισμένου ἐννοιολογικοῦ κριτηρίου, τοῦ κριτηρίου τῆς γενικότητος, τὸ ὅποιον ἐθεώρει οὗτος πηγάζον ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως τῶν ὄντων.

Ἀντιθέτως πρὸς τὸν *Comte*, ὁ *Spencer* ἐμφανίζει τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ὡς παραγόμενα ἐκ τῶν βιολογικῶν, οὐχὶ δὲ ἀπλῶς ὡς ἀποτελοῦντὰ ἐννοιολογικὴν προέκτασιν αὐτῶν. Οἱ νόμοι τῆς βιολογίας χρησιμεύουν, κατ' αὐτόν, πρὸς ἐξήγησιν αὐτῶν τούτων τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πιστοποιεῖται καὶ μεθοδολογικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν ὁδῶν, αἱ ἀκολουθοῦσιν ἐν τῇ ἐρευνῇ αὐτῶν οἱ *Comte* καὶ *Spencer*. Ἐν ᾧ ὁ *Comte*, ὡς εἴχομεν ἤδη τὴν εὐκαιρίαν

¹ Πρὸς π. χ. *Herbert Spencer*, op. cit., § 1.

νά παρατηρήσωμεν, ἐξάγει ἐκ τῆς φύσεως τῆς κοινωνίας ἢ μᾶλλον τοῦ πρωτοπλάσματος αὐτῆς, δηλαδή τῆς οικογενείας, τὴν φύσιν τοῦ ἀτόμου, ὁ *Spencer* ἀκολουθεῖ τὴν ἀντίθετον ὁδόν¹. Κατ' αὐτόν, ὅπως ἐξάγεται ἡ φύσις βιολογικοῦ τινος ὄργανισμοῦ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν βιολογικὴν μονάδα κυττάρου, οὕτω καὶ ἡ φύσις τῆς κοινωνίας δέον νά ἐξαχθῇ ἐκ τῆς φύσεως, δηλ. τῶν καθαρῶς βιολογικῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν κοινωνικὴν μονάδα ἀτόμου. Παρεκκλίσεων βεβαίως ἐκ τῆς γενικῆς ταύτης ἀρχῆς δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένον τὸ ἔργον τοῦ *Spencer*². Κατὰ τοῦτο συμφωνεῖ οὗτος πρὸς τὸν *Comte*, ὅστις ἠλέγχθη ὡσαύτως ἀντιφάσκων πρὸς τὴν ἀντίθετον ἀρχήν. Παρὰ τὰς παρεκκλίσεις ὁμοίως, περὶ ὧν ὁ λόγος, τὸ ἔργον τοῦ *Spencer* ἐμφανίζεται διεπόμενον ὑπὸ τῆς ἀρχῆς, ὅτι ἡ φύσις τοῦ ἀτόμου προσδιορίζει τὴν φύσιν τῆς κοινωνίας. Εἰσερχόμενοι κατωτέρω εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς καθ' αὐτὸ κοινωνιολογίας του, θὰ ἴδωμεν, ὅτι τὸ πρῶτον μέρος τοῦ περὶ αὐτὴν ἀσχολουμένου θεμελιώδους ἔργου του, ἀφιερούμενον ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἀτόμου καὶ δὴ τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ πρωτογόνῳ αὐτοῦ καταστάσει, ἐμφανίζει τὸν *Spencer* ἐν γενικαῖς γραμμαῖς συνεπῆ πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἀρχήν. Τὴν κοινωνικὴν ζωὴν βασιζει οὗτος πλήρως ἐπὶ τῶν βιολογικῶν νόμων, οἵτινες προσδιορίζουν τὴν παθητικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀτόμου, ἀρνούμενος τὴν ὑπαρξίν τοῦ Ἐγώ, δηλαδή τῆς ἐνεργητικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ. Καὶ ποῖοι εἶναι οἱ θεμελιώδεις νόμοι τῆς βιολογίας, δι' ὧν ἐξηγεῖται ἡ ζωὴ τοῦ ἀτόμου, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ ἡ ζωὴ τῆς κοινωνίας;

Συνδυάζων ὁ *Spencer* τὰς θεωρίας τοῦ *Lamarck* καὶ τοῦ *Karolus Darwin*, διδάσκει, ὅτι ἡ ζωὴ ὀφείλεται εἰς δύο κυρίως νόμους: εἰς τοὺς νόμους τῆς προσαρμογῆς εἰς τὸ περιβάλλον καὶ τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς. Διὰ τῆς προσαρμογῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ἐπιβιώσεως τοῦ ἰσχυροτέρου ἀφ' ἑτέρου ἐπιτυγχάνεται, κατὰ τὸν *Spencer*, ἡ ὀργανικὴ ἐξέλιξις καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ταύτην, ὡς καὶ πᾶσαν γενικῶς ἐξέλι-

¹ Περὶ τῆς οὐσιώδους ταύτης διαφορᾶς μεταξὺ *Comte* καὶ *Spencer* πρὸβλ. κυρίως *Paul Barth*, ὁρ. cit., σ. 303 κ. ε.

² Πρὸβλ. π. χ. *Spencer*, ὁρ. cit., §§ 7 καὶ 10.

ξιν, συνιστώσα διαφοροποιήσεις και ολοκλήρωσις. Ἐμφανίζων όμως οὗτος τὴν ὀργανικὴν ἐξέλιξιν ὡς διεπομένην ὑπὸ τῶν νόμων τῆς προσαρμογῆς καὶ τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς, δὲν ζητεῖ νὰ ἀναγάγῃ αὐτήν, ὡς ἔπραξε τοῦτο ἐν μέρει ὁ *Lamarck*, εἰς τάσιν ἐνυπάρχουσιν εἰς τοὺς ζῶντας ὀργανισμούς. Τοῦτο — ἐξ οὗ ὠρμήθη ἀργότερον ὁ *Henri Bergson* διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν μεγαλειώδη μεταλογικὴν περὶ ἐξέλιξιν θεωρίαν του — ἀποκρούει ὁ *Spencer* ῥητῶς ¹. Προσαρμογὴ καὶ ἐπιλογὴ ἀποτελοῦν, κατ' αὐτόν, ἀπλῶς δύο μηχανικὰς φάσεις, ὑφ' ἃς ἐκδηλοῦται ἡ ὀργανικὴ ἐξέλιξις.

Οἱ βιολογικοὶ νόμοι τῆς προσαρμογῆς καὶ τῆς ἐπιλογῆς κυβερνοῦν λοιπόν, κατὰ τὸν *Spencer*, καὶ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Διὰ τῆς φυσικῆς ἰδίᾳ ἐπιλογῆς ἐξασφαλίζεται ἡ ἀκμαιότης τῶν κοινωνιῶν, καταπνιγομένων πάντων ἐκείνων, οἵτινες στεροῦνται τῆς ἰκανότητος, ὅπως διεξαγάγωσιν ἐπιτυχῶς τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα. Ὁ *Spencer* στρέφεται εἰδικῶς κατὰ πάσης κρατικῆς περιθάλψεως τῶν ἀσθενῶν καὶ πτωχῶν ². Ἦδη ἐν τῷ ἐν ἔτει 1851 ἐκδοθέντι ἔργῳ αὐτοῦ «*Social Statics*» ὑποστηρίζει οὗτος τὴν τοιαύτην ἄποψιν ³, ἐμφανιζόμενος τοιοῦτοτρόπως ὡς ἐκεῖνος, πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου κυρίως θὰ ἔπρεπε νὰ συνδέθῃ ὀλόκληρος ἢ μετὰ ταῦτα ἀναπτυχθεῖσα σχολὴ τοῦ λεγομένου «κοινωνιολογικοῦ δαρβινισμοῦ», ἢ σχολή, περὶ ἧς εἰδικῶς θὰ πραγματευθῶμεν καὶ ἡ ὁποία κακῶς συνεδέθη πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ *Δαρβίνου*.

Ὁ νόμος τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς παρὰ τῷ *Spencer* θὰ ἐστερεῖτο τῆς ἀποδιδομένης εἰς αὐτόν σημασίας, ἐὰν δὲν συνεδέετο στενῶς πρὸς τὴν περὶ κληρονομικότητος θεωρίαν του. Δεδομένου μάλιστα, ὅτι ὁ *Spencer*, ἀντιθέτως πρὸς τὸν *Weismann*, θεωρεῖ οὐχὶ μόνον τὰς ἐμφύτους, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπικτήτους ιδιότητας τοῦ ἀνθρώπου ὡς κληρονομικῶς μεταβιβάσιμους, ὁ νόμος τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς ἐμφανίζεται ὑπὸ μορφήν ἐξαιρέτως κυριαρχικὴν ⁴.

¹ Πρὸς κυρίως *Spencer*, *Principles of Biology*, § 158.

² *Spencer*, *Principles of morality* § 213.

³ Πρὸς σχετικῶς *Paul Barth*, *op. cit.*, σ. 341—342.

⁴ Πρὸς σχετικῶς *L. v. Wiese*, *op. cit.*, σ. 74.

Σημασίαν σπουδαίαν διὰ τὴν κοινωνιολογίαν κέκτηται ὡσαύτως ἡ περὶ συντηρήσεως τοῦ εἴδους θεωρία τοῦ *Spencer*¹. Συντήρησις τοῦ εἴδους καὶ αὐτοσυντήρησις ἀποκλείουσι, κατὰ τὸν *Spencer*, ἀλλήλας. "Ὅσον μεγαλύτερος ὁ βαθμὸς τῆς ἀναπτύξεως ὀργανισμοῦ τινος, τόσον μικρότερα ἢ γονιμότης αὐτοῦ. "Ὅσον περισσότερον ἀνάπτυσσεται τὸ ἄτομον, τόσον περισσότερον παραμελεῖται τὸ εἶδος. Ἡ θεωρία αὕτη φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως συγγενῆς πρὸς τὴν περὶ πληθυσμοῦ θεωρίαν τοῦ *Mombert*. Ἡ συγγένεια ὁμως αὕτη ὑφίσταται μόνον κατ' ἐπίφασιν. Διδάσκων ὁ *Mombert*, ὅτι ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ προκαλεῖ μείωσιν τῆς γονιμότητος, βασιζει τὴν διδασκαλίαν του ἐπὶ τοῦ ἐξῆς ἐπιχειρήματος: ὅτι ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ προκαλεῖ ἐθελημένον καὶ ἐσκεμμένον περιορισμὸν τῶν γεννήσεων, ὁδηγούσα, ὡς ὠδήγησε π. χ. ἐν Γαλλίᾳ, εἰς τὸ σύστημα τῶν «δύο τέκνων»². Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ *Mombert* βασιζεται ἐπὶ τῆς αὐτῆς προϋποθέσεως, ἐξ ἧς ὠρμήθη καὶ ὁ *Marx*, ὅστις διδάσκει, ὅτι ἡ τάξις τῶν προλεταρίων πολλαπλασιάζεται ταχύτερον τῆς ἐν εὐμαρείᾳ ζώσης ἀστικῆς τάξεως, ἀπέδωκε τὴν μεταξὺ τῶν δύο τούτων τάξεων σημειουμένην δυσαναλογίαν τῶν γεννήσεων εἰς τὸ γεγονός, ὅτι οἱ προλετάριοι ἐσκεμμένως καὶ ἐκ λόγων οικονομικῶν ὠθούμενοι ἰδιαιτέρως καλλιεργοῦσι τὰς γεννήσεις. Αἱ θεωρίαι ὁμως αὗται τῶν *Marx* καὶ *Mombert*, προϋποθέτουσαι ἐσκεμμένην ἀντιμετώπισιν τοῦ προβλήματος τῶν γεννήσεων, οὐδεμίαν ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ *Spencer*. Οὗτος, ὀρμώμενος ἐξ αὐστηρῶς βιολογικῶν ἀρχῶν, δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὴν βούλησιν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ διδάσκει — καὶ δὴ ἐν σχέσει πρὸς ὀλόκληρον τὴν ὀργανικὴν φύσιν —, ὅτι νόμος φυσικὸς καθιστᾷ ἀσυμβίβαστον τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀτόμου πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ εἴδους. Ὁ νόμος οὗτος, ἰσχύων καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄνθρωπον, θὰ μειώσῃ εἰς τὸ μέλλον, κατὰ τὸν *Spencer*, ἀναγκαστικῶς τὴν γονιμότητα αὐτοῦ, γονιμότητα, τὴν ὁποίαν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν καταπνίγει διαρκῶς περισσότερον ἢ ἀνάπτυξις αὐτοῦ ὡς ἀτόμου.

¹ Πρὸς. σχετικῶς *L. v. Wiese*, op. cit., σ. 76. κ. ἑ.

² Πρὸς. *Paul Mombert*, *Wirtschaft und Bevoelkerung*, ἐν: «Grundriss der Sozialoekonomik» II. Abteilung, I. Teil, σ. 67 καὶ 111 κ. ἑ.

Πῶς ὁμως συμβιβάζεται ἡ θεωρία αὕτη πρὸς τὴν υἰοθετηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ *Spencer* θεωρίαν τοῦ *Malthus*; Ὁ *Malthus* ἐδίδαξεν, ὡς γνωστόν, ὅτι ὁ πληθυσμὸς αὐξάνει ταχύτερον τῶν μέσων διατροφῆς καὶ ὅτι ἡ αὐξήσις αὕτη, ὀδηγοῦσα πρὸς ὑπερπληθυσμὸν, ἐγκυμονεῖ κινδύνους μεγάλους διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Ὁ *Spencer*, υἰοθετήσας κατ' ἀρχὴν πᾶσας τὰς δοξασίας τῆς φιλελευθέραις σχολῆς, υἰοθέτησε καὶ τὴν θεωρίαν τοῦ *Malthus*. Τοῦτο ὁμως δὲν ἠμπόδισεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐμμείνη εἰς τὴν ὑποστήριξιν τοῦ νόμου περὶ τῆς ἀντιστρόφως ἀναλόγου σχέσεως μεταξὺ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ εἴδους. Καὶ πῶς κατώρθωσε τοῦτο ὁ *Spencer*; Τὴν σημειομένην αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ δὲν ἀποδίδει οὗτος εἰς πολλαπλασιασμὸν τῶν γεννήσεων. Αὐτὰ ἐμειώθησαν καὶ μειοῦνται ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν περισσότερο, τῆς μειώσεως ταύτης ὀφειλομένης εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἀνάπτυξις ὁμως τοῦ πολιτισμοῦ δὲν προκαλεῖ ἀπλῶς μείωσιν τῆς γονιμότητος. Αὕτη προκαλεῖ συγχρόνως καὶ μείωσιν τῆς θνησιμότητος. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονός ἀποδίδει ὁ *Spencer* τὴν καθ' ὑπέρβασιν τῶν βιολογικῶν νόμων σημειομένην αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ. Ὡς τονίζει μάλιστα ἰδιαίτερος ὁ Νοτιοαμερικανὸς κοινωνιολόγος *Cornejo*, ἡ μείωσις τῆς θνησιμότητος ἐπιδρᾷ ἀποτελεσματικώτερον τῆς μειώσεως τῶν γεννήσεων, ἐπιτυγχανομένης τῆς καταστρατηγήσεως τῶν νόμων τῆς βιολογίας¹. Ἡ καταστρατηγήσις ὁμως αὕτη δὲν θέλει, κατὰ τὸν *Spencer*, διαρκέσει ἐπὶ μακρόν. Ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ θὰ προκαλέσῃ εἰς τὸ μέλλον ἰσορροπίαν μεταξὺ γεννήσεων καὶ θανάτων. Ἡ ἰσορροπία αὕτη, ἣτις θὰ ὀφείλεται εἰς ἰσόβαθμον μείωσιν γονιμότητος καὶ θνησιμότητος, θὰ ἀποβῆ, κατὰ τὸν *Spencer*, πρὸς ὄφελος τῆς ζωῆς, ἣτις, παρὰ τὴν ἀριθμητικὴν μείωσιν τῶν γεννήσεων, θὰ καταστῆ ποιοτικῶς πληρύτερα. Καὶ ὅσον ἀφορᾷ μὲν τὴν μείωσιν τῆς γονιμότητος, ταύτην ἀποδίδει ὁ *Spencer* εἰδικῶς εἰς τὴν προκαλουμένην ὑπὸ τῆς προόδου ὑπερβολικὴν ἐπιβάρυνσιν τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Ὅσον ἀφορᾷ ὁμως

¹ *M. H. Cornejo, Sociologie générale, traduction française, I, Paris 1911, σ. 395 κ. ε.*

τήν ποιοτικῶς πληρεστέραν ἀνάπτυξιν τῆς ζωῆς, ποῦ ἀποδίδει οὗτος ταύτην; Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐμφανίζει ἡ θεωρία τοῦ *Spencer* σοβαρὴν κενόν. Ἐὰν κατ' ἀρχὴν ἡ ἐπιδάρυσις τοῦ νευρικοῦ συστήματος προκαλῆ μείωσιν τῆς γονιμότητος, δὲν εἶναι ἄρα γε φυσικὸν νὰ ἐπιδρῶ καὶ ἐξ ἐπιφύσεως ποιοτικῆς μειωτικῶς ἐπὶ τὰς γεννήσεις¹; Πῶς συμβιδάζεται ἡ ἀριθμητικὴ μείωσις τῶν γεννήσεων πρὸς ποιοτικὴν πρόοδον τοῦ εἴδους;

Αὗται εἶναι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς αἱ θεμελιώδεις βιολογικαὶ θεωρίαι τοῦ *Spencer*, αἱ σχετιζόμεναι καὶ πρὸς τὴν κοινωνιολογίαν αὐτοῦ. Οἱ νόμοι τῆς προσαρμογῆς, τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς, τῆς κληρονομικότητος καὶ τῆς ἀντιστρόφως ἀναλόγου σχέσεως μεταξὺ συντηρήσεως τοῦ εἴδους καὶ αὐτοσυντηρήσεως χρησιμοποιοῦνται μάλιστα ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου κοινωνιολόγου οὐχὶ ἀπλῶς πρὸς ἐξήγησιν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ἀλλὰ καὶ πρὸς θεμελίωσιν τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν αὐτοῦ. Ἐπ' αὐτῶν βασιζέται αὐτὴ αὐτὴ ἡ συμπληροῦσα τὴν συνθετικὴν φιλοσοφίαν ἠθικὴ τοῦ *Spencer*, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται τοιουτοτρόπως ὡς καθαρῶς νατουραλιστικὴ ἠθικὴ. Ἡ ἔννοια ὁμως τῆς «νατουραλιστικῆς ἠθικῆς» δὲν ἀντιφάσκει ἄρα γε πρὸς ἑαυτήν; Τοῦτο θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐξετάσωμεν κατωτέρω, ἀφ' οὗ προηγουμένως πραγματευθῶμεν περὶ τοῦ κυρίου τμήματος τῆς φιλοσοφίας τοῦ *Spencer*, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἡ κοινωνιολογία αὐτοῦ.

55.— Τὴν κοινωνιολογίαν, ὡς ἠγνοῦν τὸ τμήμα ἐκεῖνο τῆς συνθετικῆς φιλοσοφίας, τὸ ὁποῖον στρέφεται περὶ τὴν ἔρευναν τῆς «ὑπεροργανικῆς» ἐξελίξεως, διακρίνει ὁ *Spencer* εἰς ὄκτω ἐν ὄλῳ μέρη. Τὰ μέρη ταῦτα εἶναι κατὰ σειρὰν τὰ ἐξῆς:

- α) Τὰ δεδομένα τῆς κοινωνιολογίας,
- β) Ἐπαγωγικὰ ἐξαγόμενα τῆς κοινωνιολογίας,
- γ) Οἰκογενειακοὶ θεσμοί,
- δ) Θεσμοὶ ἐθιμοτυπίας,
- ε) Πολιτικοὶ θεσμοί,
- ς) Ἐκκλησιαστικοὶ θεσμοί,

¹ Πρὸς καὶ *L. v. Wiesse*, op. cit., σ. 78.

ζ) Ἐπαγγελματικοὶ θεσμοί,
καὶ η) Θεσμοὶ βιομηχανικοὶ (δηλαδὴ πολιτικῆς οἰκονομίας).

Τὴν κοινωνιολογίαν εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁ *Spencer* νὰ συμπληρώσῃ διὰ τεσσάρων ἀκόμῃ μερῶν, τὰ ὅποια ἐπρόκειτο οὗτος νὰ ἀφιερῶσιν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἐξελίξεως τῆς γλώσσης, τῆς γνώσεως (δηλαδὴ τῶν ἐπιστημῶν), τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς αἰσθητικῆς (δηλαδὴ τῶν τεχνῶν)¹. Δυστυχῶς δὲν ἐπρόλαβεν ὁ *Spencer* νὰ ἐκτελέσῃ ὁλόκληρον τὸ πρόγραμμά του. Δικαιούμεθα ἄρα γε νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τούτου, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ ἔμεινεν ἡμιτελές; Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι, ἐξαιρέσει τοῦ δευτέρου μέρους τῆς κοινωνιολογίας του, δηλαδὴ τοῦ μέρους, τὸ ὅποιον ἐμφανίζεται ὑπὸ τὸν ἀτυχῆ, ὡς θὰ ἴδωμεν, τίτλον «ἐπαγωγικὰ ἐξαγόμενα τῆς κοινωνιολογίας», πάντα τὰ ὑπόλοιπα μέρη αὐτῆς ἀναφέρονται οὐχὶ εἰς τὴν συστηματικὴν (ἢ θεωρητικὴν) κοινωνιολογίαν, ἀλλ' εἰς ἐθνολογικὰς παρατηρήσεις, αἱ ὅποια μόνον κατὰ συγκατάβασιν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς συμβάλλουσαι εἰς τὴν ἔρευναν ἀντικειμένων αὐτῆς, ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἔργου τοῦ *Spencer* ὡς ἔργου ἡμιτελοῦς εἶναι ἀδικαιολόγητος. Ὅτι εἶχε νὰ διδάξῃ οὗτος ἐν σχέσει πρὸς τὴν καθ' αὐτὸ κοινωνιολογίαν, περιλαμβάνεται εἰς τὰ «ἐπαγωγικὰ» ἐξαγόμενα αὐτῆς. Πᾶν ὅ,τι προηγεῖται τούτων ἢ ἔπεται εἰς ταῦτα ἐν τῇ συστηματικῇ σειρᾷ τοῦ ἔργου τοῦ —(σειρᾷ, τῆς ὁποίας μάλιστα ἡ συστηματικότης εἶναι δυνατὸν εὐκόλως νὰ ἀμφισβητηθῇ)— εἶναι κατάλληλον οὐχὶ τόσον πρὸς ἱκανοποιήσιν ἐπιστημονικῶν ἀναγκῶν, ὅσον πρὸς ἱκανοποιήσιν τῆς περιεργείας ἐκείνων, οἵτινες ἀρέσκονται εἰς παραδόξους καὶ ἐξωτικὰς ἀφηγήσεις. Αὐτὸ τοῦτο τὸ περὶ τὴν πολιτικὴν ἀσχολούμενον πέμπτον μέρος τῆς κοινωνιολογίας του δὲν εἶναι, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω, εἰς θέσιν νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν συνείδησιν ἐκείνου, ὅστις συνηθίζει νὰ ἀντιμετωπίζῃ αὐστηρῶς ἐπιστημονικῶς ἢ φιλοσοφικῶς τὰ διάφορα τυπικὰ καὶ οὐσιαστικά, νομικὰ καὶ πραγματικὰ προβλήματα τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως καὶ ζωῆς τῶν κοινωνιῶν.

¹ Πρὸς. σχετικῶς *H. Spencer, Principles of Sociology, § 210.*